

Dependența de cale și Bisericile majoritare în contextul instaurării regimurilor comuniste din România și Polonia

Ghimici, Mihaela

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Ghimici, M. (2007). Dependența de cale și Bisericile majoritare în contextul instaurării regimurilor comuniste din România și Polonia. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 7(3), 639-654. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56097-6>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0>

Dependența de cale și Bisericile majoritare în contextul instaurării regimurilor comuniste din România și Polonia

MIHAELA GHIMICI

Tranziția de la un regim nedemocratic la unul de tip democratic propune deosebi puncte de reflecție pe harta intelectuală a indivizilor. Rusia, Polonia, România, Republica Cehă, Slovacia, țările fostei Iugoslavii, Germania de Est, Ungaria, ca să enumerez doar câteva, oferă contexte istorice al căror prezent, de tranziție, nu poate fi înțeles fără a privi retrospectiv înspre experiența comunistă. De la instalarea *de facto* a regimurilor comuniste până la destrămarea acestora, timpul a trecut, în așteptarea unei explicații care se încearcă comprehensivă în perioada post-1989. Relațiile dintre regimurile comuniste și instituțiile preexistente acestora au cunoscut o suită întreagă de situații inedite. Dintre acestea face parte și instituția Bisericii majoritare, obiectul prezentei lucrări. Interesul pe care aceasta, ca entitate instituțională, îl trezește este în strânsă legătură cu semnificația sa în două tipuri de rapoarte pe care le-a dezvoltat de-a lungul istoriei sale: pe de o parte cu membrii acesteia, enoriașii – justificarea existenței înseși a Bisericii – iar pe de altă parte cu autoritatea politică, fie sub formă de imperiu, principat, ducat sau stat-națiune – actor de care Biserica a trebuit să țină cont întotdeauna.

Întrebarea care stă la baza studiului de față privește modul în care Biserica majoritară s-a exprimat ca actor politic în perioada comunistă în două cazuri specifice, România și Polonia, cu referiri și la cazul Bisericii majoritare din Uniunea Sovietică. Foarte pe scurt, majoritatea cercetărilor pe această temă fac referire la o colaborare a instituției Bisericii majoritare din România cu autoritățile statului comunist, fie acesta reprezentat prin partidul unic, prin guvern sau președinție. În cazul polonez, se pune accentul pe o separare crescândă a celor două instituții, mai ales după jumătatea anilor '50, aceasta având drept consecință asumarea de către Biserica majoritară a unui rol de mediator în timpul discuțiilor de la masa rotundă din 1989¹.

Noutatea acestei abordări nu constă neapărat în comparația propriu-zisă, care își propune o evaluare a cadrului legislativ ca „împrumutare” a modelului sovietic, ci mai degrabă interpretarea acestei situații din perspectiva teoriei „dependenței de cale” (*path dependence*). Aceasta din urmă facilitează anticiparea comportamentului instituțional al unei entități, în cazul de față al Bisericii majoritare, prin prisma experiențelor precedente ale acesteia în contexte istorice diferite. Mai mult, această teorie accentuează un anumit tip de perseverență în relațiile pe care entitatea respectivă le dezvoltă de-a lungul timpului cu alte entități, printre care și statul – în cazul de față reprezentat de regimul comunist.

Așadar, acest studiu propune o analiză pe două niveluri: unul contextual, în care se discută originea și se descrie modelul de tip sovietic al relației stat-Biserică,

¹ Pentru această dihotomie v. cartea lui Juan J. LINZ și Alfred STEPAN, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southeastern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1996.

în care actorii sunt Biserica majoritară rusă și guvernul sovietic din perioada interbelică. Apoi se axează pe exportarea acestui model în România și Polonia, unde se dovedește a fi un succes în perioada postbelică. Al doilea nivel al analizei reprezintă testarea teoriei „dependenței de cale” în relația dintre Biserica majoritară și guvernul comunist în România și Polonia.

Cadrul legislativ va fi rumărit de la preluarea puterii de către partidele comuniste până la înțelegerea la care convin cele două părți, atât în cazul românesc cât și în cel polonez¹. Termenul de „Biserică majoritară” este folosit în sens cantitativ, cele trei Biserici considerate majoritare – Biserica Ortodoxă Rusă, Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică din Polonia cuprinzând peste 70% din totalul populației.

Dependența de cale. Cadrul conceptual

Dependența de cale este o abordare deseori folosită în științele sociale (sociologie, științele politice, economie) și uneori și în științele umaniste (în special istorie instituțională) pentru a explica continuitatea sau discontinuitatea, după caz, a unor comportamente, fie ele instituționale, comunitare, sociale etc. Desfășurarea evenimentelor de la instalarea regimului sovietic mai întâi în fosta Rusie țaristă și apoi în țările din Europa Centrală și de Est fac din această teorie un bun model explicativ al modului în care s-a manifestat dominația regimului sovietic în această regiune. Indiferent de abordarea teoriei, definițiile converg, dându-i un sens unitar. Astfel, există atât lucrări cu caracter sintetic care tratează *dependența de cale* ca pe o abordare flexibilă:

„Instituțiile existente la un moment dat sunt în mare parte determinate de instituțiile anterioare, rezultând o evoluție istorică progresivă (*incremental*)”²,

cât și analize specifice care susțin că:

„*Dependența de cale* este acea proprietate a unui sistem care presupune ca deznodământul unei perioade de timp să nu fie determinat de nici un set de condiții istorice inițiale. Altfel spus, un sistem care prezintă proprietatea *dependenței de cale* este unul ale cărui deznodăminte sunt legate stocastic de condițiile istorice inițiale, iar orice rezultat punctual obținut pe un anumit parcurs al sistemului depinde de alegerile și rezultatele evenimentelor intermediare, cuprinse între condițiile istorice inițiale și deznodământ”³.

Acest instrument de analiză se dovedește a fi unul dintre cele mai elocvente pentru încadrarea a raporturilor pe care regimul sovietic, preluat de către statele ocupate

¹ Vladimir TISMĂNEANU, *Stalinism for All Seasons. The Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles și London, 2003. Pentru cel polonez, v. Krystyna KERSTEN, *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943-1948*, University of California Press, Berkeley, 1991.

² Mihai PĂUNESCU, „Costurile tranzacționale: incidente în economie, sociologie și științele politice”, *Sociologie Românească*, nr. 3-4, 2002, p. 38.

³ Jack A. GOLDSTONE, „Initial Conditions, General Laws, Path Dependence and Explanation in Historical Sociology”, *The American Journal of Sociology*, vol. 104, no. 3, November 1998, p. 834 (trad. noastră).

de Armata Roșie înspre finele celui de-al Doilea Război Mondial, le-a avut cu diferite instituții autohtone. În acest context vom înțelege și situația Bisericilor majoritare din țările satelit. Dintre acestea, lucrarea de față se va concentra asupra Bisericii Romano-Catolice din Polonia (BRCP) și a Bisericii Ortodoxe Române (BOR).

Preocupat de analiza acestui tip de logică sistemică, sociologul James Mahoney propune un cadru conceptual mai rigid al *dependenței de cale*, structurat în cinci etape: condițiile premergătoare (*antecedent conditions*), momentul de răscruce (*critical juncture*), persistența structurală (*structural persistence*), secvența reactivă (*reactive sequence*) și deznodământul (*outcome*). Altfel explicat:

„Punctul de plecare al acestei formulări [*dependența de cale*] îl constituie antecedentele istorice definite ca un șir de opțiuni puse la dispoziția actorilor la un moment conjunctural cheie. În acest moment, altfel denumit «moment de răscruce», se face selecția unei opțiuni dintr-un set dat (un anumit tip de politică, coaliție, instituție, sau guvern). Alegerea făcută este urmată de consecințe care conduc la constituirea unui tip de comportament instituțional care se perpetuează în timp. La rândul său, perseverența instituțională aduce cu sine circumstanțe în fața cărora actorii reacționează previzibil”¹.

Așadar, pentru cazul românesc și pentru cel polonez parcursul *dependenței de cale* începe cu perioada premergătoare instalării regimurilor de tip sovietic, înțeleasă ca set de antecedente istorice; continuă cu implementarea modelului sovietic atât la nivel legislativ, cât și de abordare instituțională a Bisericii majoritare, sub emblema „momentului de răscruce”; se sedimentează cu nucleul *dependenței*, anume persistența structural-instituțională, care presupune o reproducere în timp a unui tip de abordare a Bisericii majoritare în raport cu statul comunist și se finalizează cu o confirmare (în perspectivă istorică) a unui tip de comportare a Bisericii majoritare.

Înainte de a urmări punctual acest parcurs, se impune o identificare a tipului de relație între statul sovietic și Biserica Ortodoxă Rusă (BORu), model preluat de către guvernele comuniste din Polonia și România.

Modelul sovietic

Deși teoria *dependenței de cale* ar fi la fel de adecvată unei analize a BORu ca atare, experiența sa din timpul primei etape a regimului sovietic este pertinentă pentru studiul de față datorită participării acesteia la un tip de relație model pe care l-a dezvoltat cu regimul comunist. Această inter-relaționare este cunoscută sub numele de „modelul sovietic”, aplicat cu succes, cel puțin până la moartea liderului sovietic, Stalin, de către mai toți sateliții Moscovei. Mai mult, „modelul sovietic” își are propria logică în contextul *dependenței de cale*, dat fiind că se încadrează în ceea ce Mahoney a numit „moment de răscruce”. Pentru a ajunge la o explicație cât mai veridică a desfășurării evenimentelor din perioada 1917-1943 și a rolului politic jucat de BORu în raport cu statul comunist, este necesară o rapidă trecere în revistă a evoluției acestei instituții de la apariția creștinismului în Rusia până la finele Primului Război Mondial, moment al instaurării regimului comunist.

¹James MAHONEY, „Path-Dependent Explanations of Regime Change: Central America in Comparative Perspective”, *Studies in Comparative International Development*, vol. 36, no. 1, Spring 2001, pp. 112-113 (trad. noastră).

Se poate discuta despre Rusia creștină începând cu sfârșitul secolului al X-lea, când s-a oficiat căsătoria prințului Vladimir cu Ana, sora împăratului bizantin. După aprecierea lui Timothy Ware, istoric al Bisericii Ortodoxe, acest moment marchează începutul Ortodoxiei ca religie de stat în Rusia, statut pe care îl păstrează până în 1917. Deși până în secolele XIV-XV Rusia pare să fi fost majoritar păgână, Ortodoxia fiind cunoscută doar centrelor urbane, evenimentele premergătoare Marii Schisme precum și existența acesteia din urmă au determinat nu doar evoluția convertirii la creștinism, ci și o influență puternică a Constantinopolului pe teritoriul Imperiului Rus. Această perioadă în care conducerea Bisericii s-a aflat sub păstoria mitropoliților greci este cunoscută drept perioada kieveană (988-1237) și reprezintă faza în care Biserica Ortodoxă din Rusia capătă o formă instituțională elementară¹.

Au urmat două secole de dominație mongolă în care devotamentul religios a fost pus la grele încercări și au avut loc dese negocieri cu autoritățile, urmate de etapa care i-a conferit Bisericii Ruse titlatura de a Treia Romă (după Roma veche și Constantinopol – a doua Romă)². Însușirea acestui statut de către Biserică și de către autoritatea temporală au fost întrerupte de reformele Patriarhului Nikon (1605-1681), al căror impact s-a manifestat pe două planuri: unul instituțional, care face referire la influența crescândă a practicilor bizantine în sânul Bisericii; celălalt comportamental-politic, favorizând separarea Bisericii de puterea seculară. În ciuda acestor inițiative, Petru cel Mare și Ecaterina cea Mare, cei doi modernizatori ai Imperiului Rus au restabilit condițiile în care Biserica Ortodoxă urma să își desfășoare activitatea până la sfârșitul Primului Război Mondial. Acestea vizau o colaborare strânsă între cele două entități, instituțional manifestată printr-un control permanent de către puterea seculară:

„Locul Patriarhului a fost luat de către un reprezentant al Curții [...], proprietățile Bisericii au fost confiscate, iar clericilor li s-a conferit statutul de funcționar public, salariați corespunzător“³.

Perioada sinodală (1700-1917) a fost marcată de puternica amprentă a deciziilor lui Petru cel Mare care, preventiv, a desființat funcția de Patriarh, înlocuind-o cu „Colegiul Spiritual“ sau „Sfântul Sinod“. Pentru a înțelege situația clericilor în scurta perioadă de libertate până la venirea la putere a bolșevicilor în Rusia în 1917, câteva detalii despre reformele lui Petru cel Mare sunt binevenite:

„Constituția Sinodului nu era bazată pe legea canonică ortodoxă, ci copiată după sinoadele ecleziastice din Germania protestantă. Membrii acestuia nu erau aleși de către Biserică, ci numiți de către țar, care deținea, de asemenea, puterea de a-i destitui. În timp ce Patriarhul, ca deținător al scaunului patriarhal pe viață, ar fi putut în anumite situații să-l înfrunte pe țar, unui membru al Sfântului Sinod nu i s-ar fi îngăduit un asemenea act de curaj: ar fi fost pur și simplu demis. Țarul nu purta numele de Cap al Bisericii, ci pe acela de Judecător Superior al Colegiului Spiritual. Ședințele Sinodului nu erau audiate de către țar în persoană, ci de către un oficial al guvernului, procurorul-șef. Acesta, chiar dacă se afla la o masă separată, neluând parte

¹ Timothy WARE, *The Orthodox Church*, 5th ed., Penguin Books, London, 1997, p. 78.

² George N. SHUSTER, *Religion Behind the Iron Curtain*, The Macmillan Company, New York, Chicago, Dallas, Atlanta and San Francisco, 1954, pp. 12-16 .

³ *Ibidem*, p. 15 (trad. noastră).

la discuții, exercita o putere considerabilă asupra deciziilor Bisericii, comportându-se ca un «ministru pentru religie»¹.

Secolul al XIX-lea a reprezentat pentru națiunea rusă, ca și pentru celelalte națiuni europene o etapă în care influențele ideologice și zelul Revoluției Franceze au condus, iremediabil, la schimbări de percepție ale intelectualității autohtone. Supusă contestării intelectualilor, BORu a răspuns cu un nou val misionar. Astfel s-au petrecut lucrurile până la izbucnirea Revoluției din Rusia care, odată cu abdicarea lui Nicolae al II-lea, a eliberat Biserica din „rolul unei orchestre dirijate de reprezentanții autorităților oficiale”². Astfel, în toamna anului 1917 scaunul patriarhal a fost încredințat Mitropolitului Moscovei, Tihon³.

După cum se poate constata din trecutul religios al Rusiei țariste, monarhii, în calitatea lor de reprezentanți ai puterii politice, au reușit să se impună în fața Bisericii majoritare, stabilindu-i astfel statutul de instituție dependentă de stat. Cu mici excepții notabile în secolul al XIX-lea, când conștientizarea de sine a reprezentat poate esența schimbărilor ulterioare, impresia pe care o lasă experiența Bisericii majoritare din Rusia țaristă, în termeni poate prea generali, este una de subordonare față de autoritățile seculare. Următoarele rânduri schițează relația dintre autoritatea seculară a statului sovietic și Biserica majoritară din Rusia, în noua sa forma legislativă, stabilind astfel baza pentru modelul sovietic ce urma să fie exportat în statele satelite Moscovei după cel de-al Doilea Război Mondial.

În acest sens, cutia Pandorei s-a deschis în anul 1918, odată cu preluarea puterii de către comuniștii ruși, chiar de la emiterea primului act constituțional. Acesta făcea referiri generale la situația religiei în perspectiva noului stat ateu, ținând astfel cont de un dat de necontestat: societatea tradițională majoritar ortodoxă. Într-o analiză punctuală, teologul Jean Meyendorff aprecia:

„Constituția din 1918 garanta cetățenilor «libertatea religioasă» și «libertatea propagandei religioase și antireligioase». Acest paragraf a fost modificat în [Constituția din] 1929: de acum înainte era vorba doar de o «libertate a confesiunii religioase și a propagandei antireligioase». Cât despre Constituția stalinistă din 1936, [...] ea conferea cetățenilor doar «libertatea cultului religios și a propagandei antireligioase»⁴.

Mai consistent în a preciza rolul BORu a fost decretul asupra „Separării Bisericii de Stat și a separării școlii de Biserică” publicat la 23 ianuarie 1918 care prevedea, într-o manieră mult mai clară, relația dintre cele două puteri opuse din punctul de vedere al mesajului transmis:

„1. Biserica este separată de stat.

2. Fiecare cetățean are dreptul să fie membrul unei confesiuni religioase sau nu. [Dar] Menționarea apartenenței religioase a cetățeanului în presa oficială este interzisă [...]

¹ Timothy WARE, *The Orthodox Church*, cit., p. 114 (trad. noastră).

² Anatoly Andreevich KRASIKOV, „Church-State Relationships in Russia: Yesterday, Today, and Tomorrow”, în András SAJÓ, Shlomo AVINERI, *The Law of Religious Identity. Models for Post-Communism*, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 1999, pp. 153-174/p. 160.

³ Pentru o prezentare concisă despre evoluția BORu, v. și Jean MEYENDORFF, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, trad. C. Lazurca, Anastasia, București, 1996, pp. 87-101.

⁴ *Ibidem*, p. 113.

5. Manifestarea cultelor religioase este permisă în măsura în care aceasta nu perturbă ordinea publică și nu încalcă drepturile celorlalți cetățeni ai Uniunii Sovietice [...]
6. Nu este permis nici unei persoane a se eschiva de la îndatoririle de cetățean din motive religioase [...]
7. Jurămintele religioase sunt interzise [...]
9. Școala este separată de Biserică [...]
13. Toate proprietățile aparținând bisericilor și asociațiilor religioase din Rusia devin proprietăți publice¹.

În privința cultelor religioase minoritare, instrucțiunile Comisariatului Popoului pentru Afaceri Interne din 1919 menționau (capitolul I, punctul 3):

„[Nu pot] a) crea societăți de creditare, centre pentru săraci, școli de caritate, ospicii, adăposturi pentru săraci, fonduri funerare etc; [...] c) [nu pot] acorda sprijin material membrilor asociației; d) [nu pot] organiza întruniri de rugăciune sau alte întâlniri pentru copii, tineret și femei”².

Legea asociațiilor religioase din 8 aprilie 1929, republicată în 16 ianuarie 1931 sub denumirea: „Despre aplicarea Legii asociațiilor religioase” și care a pus bazele instituționale ale Comisiei Permanente pentru Chestiuni Religioase (aflată în subordinea Consiliului de Miniștri, alături de alte comisii locale) ajută la completarea imaginii cadrului juridic în care BORu a fost nevoită să acționeze. Relevanța acestui Consiliu este dublată de un alt atribut al acestuia: coordonarea Consiliului pentru BORu, ceea ce îi oferea acesteia din urmă un statut „privilegiat” în raport cu alte culte religioase.

În avalanșa legislativă trebuie remarcată și contribuția Serviciilor Secrete, de altfel constitutive aparatului represiv cu ajutorul căruia s-a realizat implementarea planului comunist. Arhivele KGB au confirmat acest aspect, referindu-se la corespondența anumitor oficiali și la existența anumitor rapoarte care scot în evidență implicarea pe care au avut-o Serviciile Secrete în relațiile autorităților statului cu Biserica majoritară. Un astfel de raport, datând din 1921, prezintă indicațiile șefului departamentului care se ocupa cu infiltrarea serviciilor secrete și a informatorilor în rândul clericilor:

„Ar trebui să folosim clericii, în special pe aceia care dețin posturi importante, arhiepiscopi, mitropoliți, pentru a ne atinge scopul. Amenințați cu urmări severe, ar trebui să fie forțați să dea ordine în interesul nostru”³.

Toate aceste mențiuni au rolul de a puncta pe de o parte eficiența statului anti-religios în contextul sovietic și, pe de altă parte, slăbiciunea reacției BORu, mai ales că pierderile acesteia fost copleșitoare: 42 232 de biserici din 46 457 până în 1939; 98 de mănăstiri din 1026; 5400 de clerici din 50000 etc⁴. Această lipsă de reacție a determinat apariția unei grupări disidente în sânul BORu, „Biserica vie”, care

¹ „Decree on the Separation of Church and State of 1918”, *Collection of Laws and Decrees of the Government of Workers and Peasants of the RSFSR*, no. 18, Moskva, 1918, text no. 263 (trad. noastră).

² „Instructions of the People’s Commissariat for the Interior of 1929” translated from N. ORLEANSKII, „Zaken o religioznykh ob’edineniiakh RSFSR”, f. ed. Moskva, 1930.

³ Anatoly A. KRASIKOV, „Church-State Relationships in Russia...cit.”, p. 164 (trad. noastră).

⁴ *Ibidem*.

„destul de repede, admite existența [contrar tradiției] unui episcopat căsătorit și permite recăsătorirea preoților; a recrutat printre ei majoritatea cadrelor sale. Ea a câștigat totodată adeziunea intelectualilor liberali preocupați să găsească un *modus vivendi* cu guvernul”¹.

Identitatea acestei grupări se bazează pe contestarea instrucțiunilor primite de la ierarhii ortodocși ruși, cu sprijinul autorităților. În același context, Patriarhul Nikon a fost arestat și judecat pe baza unor acuzații nefondate, căpătând astfel o aură de martir pentru credincioșii ortodocși. După eliberarea sa în 1923, Nikon a condamnat „Biserica vie”, atitudine ce avea să se mențină doar până la moartea Patriarhului, când guvernul Uniunii Sovietice nu a mai permis numirea altui *primus inter pares*. Această decizie s-a menținut până în 1943, an în care Stalin a fost nevoit să se folosească de influența pe care BORu o avea pentru susținerea soldaților ruși aflați în război cu forțele naziste. Între 1925 și 1943, ierarhia ortodoxă rusă s-a aflat sub îndrumarea locțiitorului de patriarh, Serghie, mitropolitul de Nijni-Novgorod, care în tot acest timp a întreținut cu autoritățile statului o relație incertă, marcată de nenumărate negocieri și compromisuri. Acel *modus vivendi* la care a sperat Patriarhul Nikon a fost găsit, deși în alți termeni, în contextul războiului, când „Stalin permite alegeri de patriarh, lichidează diferitele schisme din rândul Bisericii, odinioară încurajate de putere, aprobă deschiderea școlilor de teologie și publicarea periodicelor religioase”². La acest tip de compromis urmau să se raporteze și partidele comuniste din România și Polonia, în relația lor cu Bisericile majoritare.

Modelul sovietic debutează, așadar, cu o stare de incertitudine a BORu în fața unei autorități statale considerate nelegitime, care îi subminează autoritatea și influența tradițională în rândul credincioșilor, declarându-se oficial anticreștină. Perioada următoare este una de tatonare a celor două instituții, dintre care una – Biserica majoritară – devine fragmentată, facilitând astfel controlarea sa de către statul comunist și supravegherea instituției bisericești. În cele din urmă se ajunge, conjunctural, la un pact sau *modus vivendi* care avea să definească relațiile dintre cele două entități până la prăbușirea regimului: o colaborare susținută de stat și asumată de Biserică.

Biserica Romano-Catolică din Polonia și dependența de cale

Creștinismul națiunii poloneze își are originea, oficial, în secolul al X-lea, mai precis în 966 d. Chr., de la convertirea Duceului Poloniei Mieszko I la creștinism, în ciuda faptului că există dovezi referitoare la existența unor comunități deja creștinate de către „apostolii slavilor”, Chiril și Metodiu, preexistente botezării ducelui³. În orice caz, odată oficializată, această convertire a făcut posibilă răspândirea în

¹ Jean MEYENDORFF, *Biserica Ortodoxă...cit.*, p. 110.

² George ENACHE, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană. Studii și eseuri*, Nemira, București, 2005, p. 19.

³ Ronald C. MONTICONE, *The Catholic Church in Communist Poland 1945-1985. Forty Years of Church-State Relations*, Boulder [East European Monographs], Columbia University Press, New York, 1986, p. 1.

masă a creștinismului pe meleagurile actualei Polonii. Manifestările oarecum distincte ale conducerii bisericești din secolul al XX-lea, care vin să confirme dependența de cale a Bisericii Romano-Catolice din Polonia (BRCP), par a fi prins contur încă din primele secole ale istoriei acesteia. Astfel, în secolul al XII-lea, conducătorul BRCP „urma să guverneze în perioade de interimat sau să participe la dezbaterile privind eligibilitatea noului conducător”¹.

Acest privilegiu politic al conducerii religioase a început să dispară în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Explicațiile date de istorici privind acest fenomen sunt diverse, în mare parte încadrându-se în două curente de opinie: unul reprezentat de către istoricii religiei, care încearcă un discurs apologetic retrospectiv privind evoluția relațiilor putere seculară-putere religioasă, iar celălalt critic. Dintre cei dintâi face parte și istoricul Jerzy Kłoczowski care apreciază următoarele:

„De fapt, Biserica Catolică a fost singura instituție publică a Vechii Republici [Commonwealth – uniunea între Polonia și Lituania încheiată în 1368] unind toate cele trei Teritorii [faimoasa divizare în trei a teritoriilor poloneze la sfârșitul secolului al XVIII-lea între Austria, Rusia și Prusia, fiecare având o influență religioasă diferită]. În ciuda unor schimbări care au precedat această împărțire [a Poloniei], au existat o serie de factori semnificativi ai acestei unități, ce au detașat Biserica poloneză de altele”².

În schimb, istoricul Brian Porter promovează o abordare critică privind evoluția BRCP începând cu secolul al XVI-lea. El menționează că slăbirea influenței politice a acestei Biserici a fost determinată de apariția altor confesiuni în contextul Contrareforme, lucru ignorat cu desăvârșire de prima categorie de istorici. Mai mult, influența perioadei iluministe a venit să susțină acest fenomen prin participarea și discursul critic al intelectualilor vremii. Așadar, scăderea influenței politice a BRCP pare evidentă, indiferent de unghiul de analiză.

În aceeași logică a polarității opiniilor privind istoria BRCP se desfășoară dialogul intelectual și pentru secolul premergător celui marcat de regimul comunist. Oricum, este de reținut faptul că efectul acțiunilor BRCP în secolul al XIX-lea a fost unul de o importanță capitală, ținând cont de faptul că în această perioadă clericii s-au angajat într-o muncă misionară asiduă, și-au asumat un discurs naționalist puternic influențat de elita intelectuală autohtonă și din exil (în special din Franța), și-au conturat rolul unificator al celor trei teritorii în percepția credincioșilor de rând și, nu în ultimul rând, au creat premisele unei identități naționale care avea să distingă Polonia dintre țările viitoare satelite Moscovei. Nu întâmplător, metafora „Christosul națiunilor”, promovată în acest secol de către mișcarea mesianistă a lui Adam Mickiewicz și a lui Juliusz Słowacki este încă una de referință în discursurile oficialităților³. Analogia cu Mesia este grăitoare, iar Porter subliniază

¹Ruth M. EDIGER, „History of an Institution as a Factor for Predicting Church Institutional Behavior: The Cases of the Catholic Church in Poland, the Orthodox Church in Romania, and the Protestant Churches in East Germany”, *East European Quarterly*, XXX, no. 3, September 2005, p. 302.

²Jerzy KŁOCZOWSKI, *A History of Polish Christianity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 216 (trad. noastră).

³Brian PORTER, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2000, p. 28.

implicit rolul pe care l-a jucat clerul BRCP și impactul pe care l-a avut în conștiința națională și a fiecărui individ în parte:

„În același mod în care Dumnezeu a fost ucis pentru acest mesaj [libertatea], o trinitate răuvoitoare a trei monarhi a distrus Polonia pentru că s-a temut de libertatea care o caracteriza [...] Dar, chiar dacă națiunea a fost agentul unei transformări eshatologice sau vehiculul pentru un Mesia personal, legătura dintre națiune și viziunea dinamică a timpului istoric, culminând cu utopia păcii și a fraternității, și-au găsit un fundament solid”¹.

Prin urmare, la începutul secolului al XX-lea, raportul dintre BRCP și autoritățile statului au diferit în funcție de puterea dominante din fiecare dintre cele trei teritorii. Dominația prusacă aducea cu sine influența protestantă, iar cea rusească pe cea ortodoxă, ambele încercând să se impună cultural și lingvistic. Doar dominația austriacă, catolică, s-a dovedit a fi de bun augur, în sensul că polonezii din aceste teritorii au beneficiat de un tratament nediscriminatoriu, putând astfel să își păstreze o identitate națională autentică².

Sfârșitul Primului Război Mondial a adus cu sine un cadru inedit pentru națiunile din zonă, prin întregirea teritoriilor mai multor națiuni până atunci aflate sub influență străină. Crearea unui cadru legislativ concret pentru confesiunile majoritare le-a determinat pe acestea să își contureze cât mai precis poziția în raport atât cu autoritatea statală, cât și cu celelalte confesiuni. Următoarele rânduri își propun să prezinte punctual situația legislativă premergătoare celei impuse de regimul comunist în Polonia postbelică, cu scopul de a scoate în evidență măsura în care BRCP ca instituție capătă o identitate legislativă. Aceasta urmează a se manifesta în logica *dependenței de cale* în perioada comunistă, până la înțelegerea din 1956, care avea să contureze tipul de relație stat-Biserică majoritară în Polonia până la căderea comunismului.

Autoritatea BRCP este pentru prima dată menționată în contextul noului stat polonez de după Primul Război Mondial în Constituția din 1921, în vigoare până în 22 iulie 1952, când noua Constituție a regimului ateu intră în vigoare. Prevederile celei dintâi cu referire la situația și rolul religiei în societatea poloneză sunt precizate în articolele 111-116, cu mențiunea că BRCP beneficiază de un articol separat, articolul 114. Primele trei articole fac referire la libertatea de conștiință și cea religioasă a tuturor confesiunilor recunoscute de guvern, atât în privat cât și în public, atâta timp cât respectă cadrul legal. Articolele 115 și 116 tratează toate Bisericile, mai puțin pe cea Romano-Catolică, clasificându-le în trei grupe distincte: Biserici ale minorităților religioase, asociații religioase recunoscute legal și ultima categorie, alte confesiuni. În articolul 114 este subliniat rolul privilegiat de care Biserica majoritară se bucură:

„Cultul Romano-Catolic, reprezentând credința majorității națiunii, ocupă prima poziție în stat, între celelalte confesiuni, care împărtășesc în egală măsură aceleași drepturi. Biserica Romano-Catolică este guvernată de

¹ Brian PORTER, *When Nationalism Began to Hate... cit.*, p. 28 (trad. noastră).

² Ronald C. MONTICONE, *The Catholic Church in Communist Poland... cit.*, p. 4.

propriile-i legi. Relația acesteia cu statul se bazează pe o înțelegere cu Sfântul Scaun, care va fi ratificată de către *Sejm*¹.

Semnificația Concordatului cu Sfântul Scaun, semnat în 10 februarie 1925, constă în rolul pe care acesta l-a jucat nu doar în perioada interbelică – contactul instituțional permanent cu autoritatea ecleziastică catolică de la Vatican –, ci și în perioada regimului comunist, chiar dacă într-un mod informal – înțelegerea fiind inițial anulată, apoi re-dezbătută; din motive lesne de înțeles, Vaticanul era perceput ca forță imperialistă, deci anticomunistă. Sfântul Scaun garantează cadrul administrativ al BRCP în conformitate cu legea canonică. Exercițarea autorității ecleziastice, administrarea și soluționarea chestiunilor privind proprietatea Bisericii, contactul nemijlocit al fiecărui credincios – de la înalții prelați până la credincioși de rând – cu Roma și, foarte important pentru relația cu statul, relațiile cu diferiți actori instituționali și cu credincioșii fără autorizație prealabilă din partea organelor statului sunt câteva dintre chestiunile asupra cărora *Sejm*-ul a convenit. Statul, la rândul său, se angaja să asigure asistența în implementarea politicilor Bisericii, precum și protecția clericilor, integritatea lăcașelor de cult, dreptul de proprietate și obligativitatea religiei în sistemul educațional, sub supravegherea Bisericii².

Perioada postbelică a găsit statul polonez puternic zdruncinat de ocupația nazistă, apoi de cea a Armatei Roșii. Ca urmare a acestei situații, Vaticanul, în persoana Papei Pius al XII-lea, a acordat preventiv puteri executive mai mari, pentru cazul în care Polonia ar fi fost silită să supraviețuiască în izolare, cardinalului August Hlond, numindu-l Primat³. Strategia conciliantă, tributară înțelegerilor din perioada interbelică, pe care acesta a propus-o conducerii comuniste nu a fost decât o amânare a politicilor de tip sovietic prin care regimul comunist din Polonia avea să domine societatea nou cucerită. Comitetul pentru Eliberare Națională a emis mai multe decrete legate de relația între stat și Biserica majoritară, până la publicarea primei Constituții comuniste din 1952. De la începuturile aparent timide – în realitate, strategic sărace în cerințe – legate de jurământul laic în locul celui religios pentru ocuparea funcțiilor publice (decembrie 1944) și de căsătoria civilă în locul celei religioase (Noul Cod privind Relațiile Conjugale din 1950) și până la anularea Concordatului cu Vaticanul, autoritățile comuniste au încercat, încet dar sigur, stabilirea unui cadru în care urma să se distingă clar relația de separare – fără precedent – dintre stat și Biserică, în defavoarea celei din urmă⁴.

Relațiile între stat și Biserica majoritară din Polonia comunistă au ca puncte de reper „înțelegerile”, o practică ce anticipa Masa rotundă unde avea să se negocieze ieșirea țării de sub regimul comunist în 1989. Altfel spus, practica negocierii,

¹ Stefan ROSADA, Józef GWÓŹDŹ, „Church and State in Poland”, în Vladimir GSOVSKI (ed.), *Church and State behind the Iron Curtain. Czechoslovakia, Hungary, Poland, Romania with an Introduction on the Soviet Union*, Frederick A. Praeger, New York, 1955, pp. 169-170 (trad. noastră).

² *Ibidem*, pp. 171-172.

³ Bogdan SZAJKOWSKI, *Next to God... Poland. Politics and Religion in Contemporary Poland*, St. Martin's Press, New York, 1983, p. 10.

⁴ *Ibidem*, pp. 13-14. Anularea Concordatului ratificat de *Sejm* în 1925 a fost provocată de chestiunea „teritoriilor recuperate” – denumite astfel din rațiuni propagandistice – și de directiva de excomunicare a Romei. De fapt, acestea sunt teritoriile din regiunea de vest și de nord revenite Poloniei în urma celui de-al Doilea Război Mondial de la Germania perdantă. Inițial, Vaticanul nu a fost de acord cu administrarea lor, în ciuda faptului că se angajase în acest sens în 1925. Pe lângă acest aspect, Vaticanul a decis excomunicarea acelor credincioși, inclusiv clerici, care se înscriau în Partidul Comunist.

în care ambele părți (statul comunist și Biserica majoritară) au drepturi și responsabilități cunoaște un traseu nu întotdeauna liniar; dar, odată stabilit, acesta este respectat. În 1950 are loc prima înțelegere de acest fel, cunoscută ca „Înțelegerea de la 1950”, la care au participat înaltul cler al BRCP și reprezentanții guvernului comunist. Ca un prim exercițiu, această întâlnire a subliniat mai accentuat rolul dominant al statului asupra instituției ecleziastice. Într-o încercare timidă de găsire a unui *modus vivendi*, Biserica a acceptat ușor condițiile guvernului, care în mare au vizat sprijinul acordat statului în potolirea și ulterior eliminarea elementelor de opoziție din societate, precum și angajamentul clericilor în reconstruirea statului după război. În schimb, Biserica beneficia de libertatea Universității Catolice de la Lublin (singura instituție teologică oficial acceptată în Polonia comunistă), de libertatea presei, a asociațiilor catolice și a publicațiilor, de oficierea publică a ceremoniilor, de serviciu religios în spitale, instituții de corecție și armată, precum și de garantarea educației religioase în școli¹.

În ciuda aparențelor și a speranțelor care s-au născut în urma acestei înțelegeri, realitatea a fost cu totul diferită. Statul a naționalizat averile bisericilor și ale clericilor (cu excepția celor care nu depășeau o cotă minimă specificată), a emis Constituția din 1952 în care BRCP nu îi mai era garantat un statut privilegiat printre celelalte confesiuni, statul polonez înlocuia influența Vaticanului în chestiunile ecleziastice și administrative și – poate cel mai spinos aspect – declara pentru prima dată în istoria țării separarea Bisericii de stat. Contrar înțelegerii din 1950, nici o altă libertate sau garanție nu mai era menționată². Reacția Bisericii majoritare nu a întârziat să apară, mai ales că o înțelegere ulterioară, cunoscută ca „Înțelegerea din 1953” acorda statului prerogativele care aparținuseră inițial Vaticanului. În această logică, Primatul Poloniei, cardinalul Stepan Wyszyński a fost arestat pe motiv că statul, în urma stabilirii noilor legi, avea dreptul să înlocuiască clericii. Trebuie precizat că Wyszyński a reprezentat, de la numirea sa și până la arestare, punctul de reper al catolicismului polonez anticomunist.

Istoria înțelegerilor continuă cu întâlnirea într-un cadru similar în 1956. Pe 8 decembrie 1956 era publicat conținutul acestei Înțelegeri care avea să constituie piatra de temelie a relațiilor între stat și Biserica majoritară până în 1989. Totodată, comunicatul și evoluția acestor relații încadrează și cazul polonez în logica dependenței de cale. Astfel, acordul semnat de cele două părți făcea referire pe de o parte la angajamentul statului de a elimina acele prevederi legale care creau obstacole libertății religioase (numirea clericilor de către Biserică, educația religioasă după orele de curs, publicațiile catolice, etc), iar pe de altă parte la cel al BRCP de a sprijini statul în consolidarea regimului comunist. Acest pact încheiat între cele două părți marchează „momentul de răscruce” la care Mahoney face referire în definirea și structurarea pe etape a dependenței de cale. Retrospectiv, se poate observa o autonomie instituțională a Bisericii Romano-Catolice în Polonia pre-comunistă. Tradiția comportamentală a acestei instituții, de reprezentant al credincioșilor (a se vedea experiența secolului al XIX-lea) și apoi de entitate autonomă ecleziastic și administrativ sub coordonarea Vaticanului din perioada pre-comunistă se reflectă și în parcursul post-1956 al relațiilor dintre stat și Biserica majoritară. Nu trebuie uitat faptul că BRCP a fost una dintre susținătoarele și promotoarele – în limita permisă – a mișcării Solidarității din Polonia anilor '80, precum și moderatorul

¹ Bogdan SZAJKOWSKI, *Next to God...* cit., pp. 14-15.

² Stefan ROSADA, Józef GWÓZDŹ, „Church and State in Poland”, cit., pp. 176-178.

negocierilor Mesei rotunde între mișcarea disidentă și conducerea autoritară a Generalului Jaruzelski.

Biserica Ortodoxă Română și dependența de cale

Experiența creștină pe teritoriile spațiului carpato-danubiano-pontic datează aproximativ din secolul al II-lea. Documente atestă anul 106 ca fiind un punct de referință în acest sens, motivând că începând cu acel moment se poate vorbi despre o organizație ecleziastică în acest context. Participarea arhierelui „got” la primul Sinod Ecumenic de la Niceea în 325 și la cel de-al doilea de la Constantinopol din 381 întăresc veridictatea acestor mărturii. Din nefericire, din acel moment până în secolul al XIII-lea nu există surse suficiente pentru a putea schița parcursul concret al acestei entități religioase. Se pare totuși că a existat o continuitate, dat fiind că în secolul al XIII-lea se menționează că Biserica Daciei Gotice aparține Bisericii Ortodoxe de Răsărit. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, documentele arată că aceasta s-a aflat sub autoritatea ecleziastică a Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol¹.

Rescrierea istoriei românilor în perioada comunistă în vederea legitimării cultului personalității lui Ceaușescu face ca o pronunțare asupra relațiilor pe care această Biserică le-a avut cu conducătorii autohtoni să fie o întreprindere anevoioasă. Oricum, este lesne de înțeles că bunul mers al chestiunilor religioase depindea în mare măsură de relația cu Patriarhia Constantinopolului.

Se poate vorbi despre o relație directă între BOR cu statul român modern începând cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). Treptat, până pe 25 aprilie 1885 – data la care BOR devine autocefală – Biserica Ortodoxă, majoritară, trece sub influența statului român: proprietățile funciare, fondurile și alte bunuri materiale trec în patrimoniul statului, se creează un sistem educațional care îl cuprinde și pe cel religios, Liturghia este tradusă în limba română, iar ajutorul financiar, înainte asigurat de relația cu Biserica de la Constantinopol avea să fie asigurat de către stat:

„Biserica Ortodoxă a fost trecută sub controlul statului, în acest fel cedând politicilor acestuia și renunțând la orice putere de decizie, începând de la administrarea veniturilor mănăstirești până la numirea patriarhului”².

Astfel, sfârșitul Primului Război Mondial găsește BOR majoritară, dar instituțional dependentă de stat. Odată cu Marea Unire din 1918 – a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Vechiul Regat – apar anumite chestiuni probabil neanticipate. Dacă în Moldova și Valahia populația majoritară era ortodoxă, alipirea teritoriilor de dincolo de Carpați în special a pus BOR în fața unei diversități religioase inedite. Aceasta pune probleme nu doar BOR, ci și a statului, care legiferase în cadrul Constituției de la 1866:

¹ George ROȘU, Mircea VASILIU, George CRIȘAN, „Church and State in Romania”, în Vladimir GSOVSKI (ed.), *Church and State behind the Iron Curtain...cit.*, pp. 253-299/p. 257 (trad. noastră). Relația dintre BOR de Răsărit și Patriarhatul de la Constantinopol implică „chestiuni canonice și dogmatice, precum și numirea prelaților Bisericii”. *Ibidem*.

² Lavinia STAN, Lucian TURCESCU, „The Romanian Orthodox Church and Post-Communist Democratization”, *Europe-Asia Studies*, vol. 52, no. 8, 2000, pp. 1467-1468.

„Libertatea tuturilor cultelor este garantată întru cât însă celebrațiunea lor nu aduce o atingere ordinii publice sau bunelor moravuri. Religiunea ortodoxă a resăritului este religiunea dominantă a Statului român. Biserica ortodoxă română este și rămâne neaternată de ori-ce chiriarhie streină, păstrându-și însă unitatea cu Biserica ecumenică a resăritului în privința dogmelor. Afacerile spirituale, canonice și disciplinare ale bisericei ortodoxe Române se vor regula de o singură autoritate sinodală centrală, conform unei legi speciale. Mitropoliții și episcopii eparhioți ai bisericei ortodoxe române sunt aleși după modul ce se determină prin o lege specială”¹.

La câțiva ani după Marea Unire, în 1923 este emisă prima Constituție adresată tuturilor românilor. În afară de specificațiile actului constituțional din 1866, BOR își păstrează identitatea distinctivă printre celelalte confesiuni religioase:

„O lege specială va statornici principiile fundamentale ale acestei organizații unitare, precum și modalitatea după care Biserica își va reglementa, conduce și administra, prin organele sale proprii și sub controlul Statului, chestiunile sale religioase, culturale, fundamentale și epitropești”².

Această lege avea să fie pusă în vigoare în 1925 printr-o decizie specială a guvernului care puncta clar asupra unității organizatorice a instituției ecleziastice³. Legea 1402 din 6 mai 1925, certifica BOR ca fiind: „Biserica majorității românilor” [72,6% potrivit recensământului din 1920], „biserica majoritară a țării”⁴. În acești parametri (cu excepția unor modificări nesubstanțiale) și-a desfășurat activitatea Biserica majoritară până la preluarea puterii de către Partidul Muncitoresc Român de la jumătatea anilor '40.

Prin urmare, relația între puterea eclezastică și cea seculară în cazul românesc subliniază o legătură de dependență a celei dintâi față de cea de-a doua, prin mijlocirea de către stat a necesităților instituționale ale BOR. Rândurile ce urmează prezintă în mare parte același tip de logică a relației între stat și Biserica majoritară care poate fi observată și în cazul BORu după instalarea regimului comunist. Așadar, experiența modelului împrumutat din Uniunea Sovietică și în același timp exportat de către aceasta este grăitoare în clarificarea *dependenței de cale* în cazul BOR, o continuitate a unui tip de manifestare în raport cu puterea seculară. Istoricul G.N. Shuster aprecia:

„Când s-a format guvernul comunist în România, situația s-a schimbat imediat și în mod radical [...] Cum se obișnuia în toate constituțiile inspirate de cea a Uniunii Sovietice, erau garantate libertăți precum cea a conștiinței, religiei sau rugăciunii. Toate credințele aveau libertatea de a se organiza și de a-și administra propriile lăcașe atâta timp cât nu pun în pericol «siguranța și

¹ „Constituția din 1866”, Articol 2, *Monitorul-jurnal oficial al României*, nr. 142 din 1/13 iunie 1866.

² „Constituția din 1923”, Articol 22, *Monitorul Oficial*, nr. 282, 29 martie 1923.

³ Acest statut nu este primul care face referire la poziția BOR în raport cu autoritățile statale. Documente de acest tip au fost emise și în 1864 și 1872, ambele făcând referire la dorința de autogovernare a BOR. Elementul de noutate în 1925 este contextul mai larg la care acesta se aplică după Marea Unire. Celelalte culte au avut parte, de asemenea, de o recunoaștere legală: Legea nr. 54/1928 care garantează libertatea și egalitatea acestora în bazele legii.

⁴ George ROȘU, Mircea VASILIU, George CRIȘAN, „Church and State in Romania”, cit., p. 265.

ordinea publică». Ultima prevedere era, de fapt, calul Troian cu care cuceritorii intrau în cetate¹.

Analizând legislația statelor satelite Moscovei imediat după instalarea regimurilor comuniste în regiune se poate observa măiestria cu care partidele comuniste din fiecare stat au reușit să se impună, legitim sau nu, în fața opozanților. Modelul sovietic, așa cum poate fi abordat în urma experienței BORu, presupune mai mulți actori semnificativi. Printre aceștia se numără partidele comuniste, partidele opozante, instituțiile influente din spectrul social, politic, economic etc. Din categoria celor din urmă face parte și Biserica majoritară, după cum se poate vedea din rândurile de mai sus, căzută involuntar pradă unui nou tip de strategie – antireligioasă.

Prin prisma legislației, anul 1948 reprezintă anul de referință pentru întemeierea juridică a regimului comunist în România. În afară de Constituția din 13 aprilie 1948 au fost emise și o serie de decrete care au creat cadrul instituțional al relațiilor dintre Biserica majoritară și autoritățile statului – partid, guvern etc. Mai mult, în 1949 intră în vigoare un nou Statut de organizare și funcționare a BOR care urmează modelul sovietic de subordonare a BOR față de regim.

Astfel, Constituția din 1948, la articolul 27, clarifica trei principii ale relației stat-Biserică: garantarea practicii religioase, libertatea de organizare și funcționare a cultelor religioase și dreptul acestor confesiuni de a avea propriile instituite de pregătire a clerului². Acest „cal Troian” avea să fie curând susținut de alte prevederi. Decretele 175 și 176 tratau chestiunile reformei în învățământ și respectiv: „Trecerea în proprietatea statului a bunurilor Bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor, care au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional”³. În privința educației, pentru credincioși, „singurele spații unde mai puteau primi o educație religioasă”⁴ erau bisericile. Mai mult, Decretul 177 din august 1948 îngusta spațiile de manifestare ale cultelor religioase, construind un parcurs dificil pentru legitimarea juridică a acestora, de la emiterea unui Decret special de către Prezidiul Marii Adunări Naționale privind recunoașterea și garantarea drepturilor acestora până la atribuirea unui statut legal doar acelor culte religioase care au trecut prin etapa anterioară. Decretul 178 din același an nominaliza Ministerul Cultelor ca instituție coordonatoare a acestui tip de chestiuni⁵. Acesta era un „serviciu public prin care statul își exercita dreptul de supraveghere și control pentru a garanta folosința și exercițiul libertății conștiinței și libertății religioase”⁶.

Modelul sovietic, în care Biserica majoritară rusă a încheiat un pact cu regimul comunist în plin război mondial în 1943 își are corespondentul și în cazul românesc, unde Statutul BOR din 1949 prevede relativ aceleași consecințe în raportul dintre stat și Biserica majoritară. Acest statut, conform articolului 30 învestește Patriarhul cu convocarea, prezidarea, și executarea deciziilor organelor deliberative

¹ George N. SHUSTER, *Religion Behind the Iron Curtain*, cit., p. 234.

² George ROȘU, Mircea VASILIU, George CRIȘAN, „Church and State in Romania”, cit., p. 272.

³ Cristian VASILE, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, Curtea Veche, București, 2005, p. 217.

⁴ *Ibidem*, p. 220.

⁵ „Decretul pentru regimul general al cultelor”, *Monitorul Oficial*, nr. 177, 3 septembrie 1948.

⁶ *Monitorul Oficial*, partea I-a, anul CXVI, nr. 178, miercuri 4 august 1948, p. 6396.

ale BOR, contrar tradiției ortodoxe de *primus inter pares*¹. Urmările imediate ale implementării acestui Statut au condus la funcționarea unui

„sistem uniform și puternic centralizat administrativ al Bisericii, care nu avea alt scop decât de a satisface directivele de ordine și eficiență ale Statului, astfel încât Biserica să se integreze mai bine în rolul de instrument al strategiilor acestuia”².

Dependența de cale în cazul românesc își poate găsi relevanța în funcție de evoluția relațiilor dintre autoritățile statului și cea ecleziastică până la prăbușirea regimului în 1989. Activitatea și atitudinile patriarhilor Justinian Marina, Justin Moiescu și Teoctist Arăpașu nu fac decât să confirme că BOR, ca instituție, a rămas într-un tip de relație tradițională cu autoritatea statului, diferit fiind doar contextul. Acest „moment de răscruce” în imaginea modelului sovietic ajută la confirmarea analizei.

Concluzii

Deși perioada comunistă începe să devină progresiv filă de istorie, există aspecte care o proiectează deseori în prezent. Manifestările publice ale Bisericilor majoritare în țările aflate în tranziție către un regim democratic constituie un obiect de analiză incitant. BRCP se pronunță vehement împotriva unei adoptări a Legii avortului sau a legalizării relațiilor între homosexuali; BOR încearcă construirea unei catedrale menită să contribuie la simbolistica ancestrală a ortodoxiei; BORu reconsideră chestiunea unei doctrine sociale. Fiecare dintre ele experimentează contexte noi pe care perioada de tranziție le aduce în prim-plan. Cum reacționează însă acestea? Ce tip de atitudine va fi înregistrată în paginile manualelor de istorie peste ani de zile? Prezentarea de față încearcă un răspuns în acest sens, propunând un model de analiză a comportamentului instituțional într-un alt context de tranziție, instalarea regimurilor comuniste în Rusia, Polonia și România.

Apelând la presupuzițiile teoriei *dependenței de cale*, am încercat să situez trei Biserici majoritare în contextul menționat, cu intenția de a sublinia că, independent de „momentul de răscruce” proiectat de ocupanții sovietici, înțelegerile – 1943 în Rusia, 1948 în România și în 1956 în Polonia – relația între aceste instituții și autoritatea statului comunist trădează un tip de comportament specific pentru fiecare caz în parte. Din acest tip de comportament transpare o abordare tradițională, care își găsește corespondenți în evoluția istorică a acestor entități. Mai exact, urmărind etapele propuse la începutul prezentării, inspirate de James Mahoney – condiții premergătoare, momentul de răscruce, persistența structurală, secvența reactivă și deznodământul – se poate recurge la o aplicare a modelului la aceste contexte.

¹ „Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române” în *Legea pentru regimul general al cultelor religioase din Republica Populară Română*, Editura Ministerului Culturii, București, 1951, p. 28.

² Keith HITCHINS, „The Romanian Orthodox Church and the State”, în Bohdan R. BOCIURKIW, John W. STRONG (eds.), *Religion and Atheism in the U.S.S.R. and Eastern Europe*, University of Toronto Press, Toronto and Buffalo, 1975, pp. 314-327 / p. 317 (trad. noastră).

În cazul polonez, Biserica majoritară reușește să-și câștige autonomia de care s-a bucurat și în perioada premergătoare regimului comunist, iar în cazul românesc BOR rămâne fidelă tradiționalei relații de colaborare cu statul de pe o poziție inferioară acestuia. Modelul sovietic înglobează nu doar „momentul de răscruce”, ci și persistența structurală și secvența reactivă. Acest fapt se explică printr-o structură și o autopercepție față de care Biserica majoritară – atât în cazul ortodox, cât și în cel catolic – este tributară. Așadar, venirea la putere a comuniștilor la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial marchează un moment în care instituțiile trebuie să se adapteze unui nou tip de regim. Verificarea unei teorii nu implică înțelegerea exhaustivă a acestui fenomen, ci propune un exercițiu intelectual menit să aducă un tip de abordare neconvențional.